

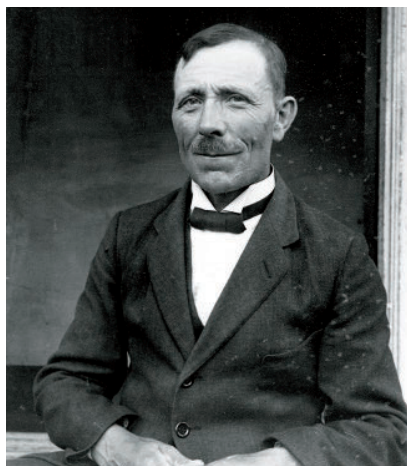
Färdär

MARGIT ANDERSSON – SUZANNE DANIELSSON

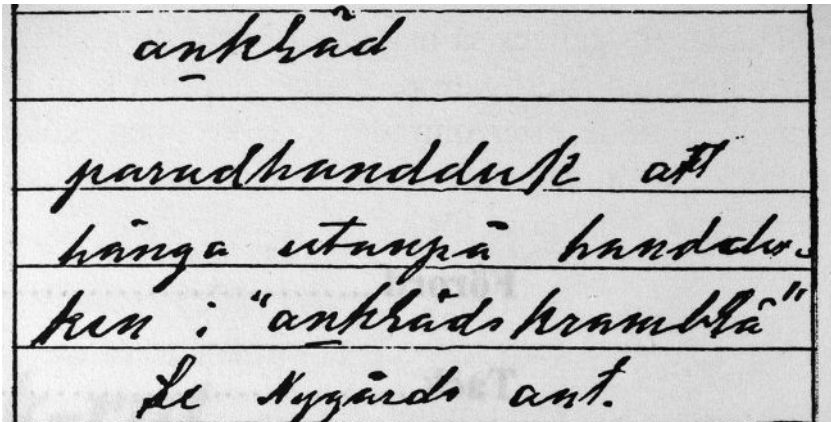
Ordboken heter »*Färdär frå Soldn*« – Spår från Sollerön. *Färdär* är ett gammalt ord för spår, fotspår, lämningar efter någonting. Om den dagen kommer, då alla solleröbor talar svenska, då finns det hjälp att få.

Ordboken har en lång historia

1915 började två ivriga hembygdsforskare från Sollerön, Karl Lärka och Håll Nils Mattsson, att samla in och skriva ner ord på *soldmål*, sollerömål. De hade märkt hur tiden förändrade deras språk och ville bevara så mycket som möjligt till eftervärlden. De skrev ner ord och uttryck på små papperslappar som de samlade i ett kortregister.

Håll Nils Mattsson, 1877-1959 "Sjelfporträtt", 1935

Håll Nils Mattsson fortsatte att samla ord under resten av sitt liv. Det sägs att han gick tillbaka ända till 1600-talet. När han gått bort 1959 blev hans svarta anteckningsböcker liggande ända till 1970.

Då samlades en grupp solleröbor som tog som sin uppgift att komplettera och slutföra arbetet. De kallade sig *soldmålsläjä*, sollerömålslaget. I 25 år höll de på. Samlade ord, diskuterade, antecknade och skrattade åt alla berättelser och historier som man hjälptes åt att komma ihåg. Hösten 1996 avslutades detta stora arbete, då de satte punkt efter bokstaven Ö, med *övljet*, hövlighet.

Soldmålsläjä, 1973: Lilly, Mas Helmer, Bälter Kisti, Vibäs Erik, Bälter Greta, Mas Kalle, Bond Erik och Masjärk Albin

Där satt nu *soldmåslajä* i Lärkastugan, där detta sista och viktiga möte ägde rum, med högar av papper framför sig. Deltagarna hade hunnit bli gamla, ingen var särskilt bekant med datorer. Ja, vad skulle nu ske? Också vi två befann oss i stugan, Margit, deltagare i gruppen sedan en tid, och svensktalande Suzanne, som just upptäckt att sollerömålet existerade, och som var där av ren nyfikenhet. I ett anfall av övermod erbjöd sig Margit att göra en ordbok av ordmassorna och i ett anfall av samma övermod erbjöd sig Suzanne att hjälpa till.

Så var det dags för oss att börja! En decimetertjock pärm, fylld med ord som skulle gås igenom, ett efter ett. Böjningar och exempel skulle kompletteras för att slutligen renskrivas. Och därefter lusläsas, kontrolleras och kontrolleras igen.

En sak hade vi bestämt från första början – boken ska vara lättläst! Det får inte bara bli en lång lista med ord, med små bokstäver och konstiga förkortningar. Man ska kunna bläddra i den då och då, läsa här och där för ro skull, som en liten vandring man tar genom sollerömålet. Den får inte heller bli något slutgiltigt pekfinger, att så här ska det vara! Varje släkt och varje by har ju haft sitt sätt att uttrycka sig, och språket har också förändrats genom tiderna. Boken är en ordsamling, ett *oparrbet*, lagarbete, av människor som älskar sitt språk och vill bevara det så länge det går. Och som har gjort så gott de kunnat för att detta ska bli möjligt.

Lilly Sterner hette en gammal lärarinna, som bodde i Bengtsarvet. Hon gick bort 1996 och hade då testamenterat sitt hus till Sollerö Hembygdsförening, Lärkastiftelsen och Samfundet Karl Lärkas vänner. Medan dessa föreningar funderade över vad de skulle göra med Lillys hus, kunde vi sitta i den trevliga stugan och arbeta med ordboken. Vi och alla sollerööorden, som plötsligt blev levande. Snart kändes det som om hela huset var fyllt av det gamla språket, och vi började fatta vilken skatt *soldmålä* är. Ju mer vi kom in i arbetet, desto mer förtrollade blev vi, var och en på sitt sätt.

Margit får börja

En gång i tiden gick jag i realskolan i Mora. På den tiden fanns två parallellklasser, A och B. I A-klassen gick förstas barnen från själva samhället Mora, herrskapsbarnen i våra ögon sett. I klass B gick barn från alla byar och socknar runt omkring. På rasterna promenerade flickorna i A-klassen omkring arm i arm och »svenskade« lågmält och väluppfostrat. Vi i B-klassen brukade sitta uppflugna som kråkor på staketet mot järnvägen, högljutt härmande varandra. En dag gällde Bonäsmål, en annan dag Nusnämål osv. Alla var lika stolta över sitt tungomål och tog aldrig illa upp fast vi skojade. Vi hade mycket roligare än A-klassarna. Det tror jag fortfarande.

Soldmål	Ord-klass	Rikssvenska	Böjningar	Sammansatta ord	Ann./Exempel
			1 2 3 4 5		
a	n	bokstaven a	-ä -å -i		Ex. I a ve a bystems i söjla i skänk på de två mygga.
a	v	ha, hava	a, addera, aff		"Aff" har varit det byta ordet på de 20 åren som har se mycket lågt
a	prep	till, åt			
aber-bok	f	ABC-bok			Byn se bok
abugå	m	armbåge	-n, -na, -nar, (-m, -am)		
abarr	m	abarre	-an, -ar, -ar (-m, -am)	Abarr-gård = hantverksman, Abarr-skeb -myrsk, -kannar (frånträtt om fika) vatten	
ader	v	addera	-er, -at -a		
adisjon	m	additiv			Yngre siteradant
addera	f	ösa			kvantitet förde på kvant
aditto	r	adertorn		Adittionvadrakala	Adittion - 11. etc.
afek/k	n	apotek	-jä, -ti (-fi, -tum)	Affektsakar: medikament	
afrek/är	m	apotekar	-än, -ar, -ar (-m, -am)		
afär	m	affär	-n, -ar, -ar (-m, -am)	-brann, -slag	
affra-val	f	afförvald, mattia	-a, -ar, -ar (-n, -um)		Ex. Affri papper = vadera brost
agli	a	vacker (från hämlig, myskant eller stört)	-jar = omi		Affri kuller = hämligan stora, pyttan
ägla	n		-lä, -a, -la (-lä, -lum)	-byse, -skott, -slag	

Med stor respekt och andakt började jag den 30 oktober 1996 att dra upp riktlinjerna för den blivande ordboken. Det var blyertspenna och rutpapper som gällde. Sex kolumner, utvisande soldmålsordet, ordklassen, svenska, böjningar, sammansatta ord, samt exempel, det borde kanske bli lagom?

Första ordet i soldmålslagets ordlista var A, som visade sig kunna vara både substantiv = bokstaven a, verb = ha, hava, samt

preposition = åt, till. *I a ve a Ryssum å plöja a dämm så a so mytji.* Jag har varit till Ryssa och plöjt åt dem som har så mycket (ägor). Det var en märklig upplevelse att känna hur mitt medfödda och invanda vardagsspråk plötsligt började leva när man rörde i det. Och jag förstod, att här får man vara försiktig, ta det lugnt och tänka efter. Jag får inte förstöra någonting så gammalt och så fint!

Då tänker jag främst på dessa gamla dativ-ändelser, som nu nästan är glömda. Jag fuskar ofta, och folk under 50 år vet knappt vad jag pratar om. Första gången jag själv reagerade på detta var långt före den här boken. Min granne Bond Erik, som då var i 70-årsåldern, sade en vacker sommardag: ”*Ä e så fint vedär i dag så i tror i tar å sätt mi ata jenum vinbersbåssk å flukkär-åv an.*” Det är så vackert väder i dag, så jag tror jag tar och sätter mig vid en vinbärsbuske och plockar av den. *Jenum vinbersbåssk!* Vad säger han? Det heter väl *jänn båssk!* Och jag började tänka. Finns det kanske sådana underligheter om annat än en buske? Om det finns! De gamla dativformerna får vi inte tappa bort. *Jäv krippum nå jätå! I säjd a kallim mäjnum. I sätt mi upå stoln, å nu sit i upå stolim.* Det är ju som musik!

Tänk om det ändå hade funnits en grammatikbok till sollarö-målet att stödja sig mot. Jag beslöt att göra en liten minigrammatik och den blev 22 sidor lång. Säkerligen märks det att författaren är en glad amatör, som skrivit i huvudsak åt sig själv, men det var bland det roligaste jag gjort – upptäckterna var många. T.ex. att sollarö-målet faktiskt kan vara riktigt poetiskt. Fast denna upptäckt var inte min förtjänst, utan Suzanne Danielssons, som hela tiden suttit i min närhet och fört över sida efter sida till sin dator.

Det var i början på ordlistan, vi tragglade med bokstaven B. Suzanne väntade på en ny sida att ta hand om, och tankarna for tydligt i väg. Plötsligt frågade hon: ”Hur långt är det till Fågelsjö?” Just då hade jag ordet *blån* framför mig. Det är ett gammalt ord för horisont och jag kunde helt enkelt läsa innantill i de gamla upp-teckningarna, så jag svarade: ”*Ä e sju blån, å tre tranurop*”. Ganska långt, alltså. Och Suzanne utbrast: ”Åh Guud, så poetiskt!”

En annan dag hade vi kommit till bokstaven D. *Jänn dal, två dalär, donda daln, dämnda dalär. I dalim, i dalum ...* Sedan kommer ordet *dammba*, *dimma*, med alla sina böjningar. Inspirerad av alla dalar och dimmor, kom Suzanne att tänka på en dikt av Harriet Löwenhjelm som handlar om dimmorna i dalen, och hon deklamerade:

Jag rädes för dimmor i dalen
och månen dricker mitt blod.
Ack, stode jag hemma på svalen
nog finge jag åter mitt mod.
Men jag rädes för dalens dimmor.

Fin dikt, tänkte jag. *Må-säj, umm i sa prov upå soldmål?* Jag rädes... *I e rädd...* Nej, jag tar ett äldre ord, *ågum*, som betyder rädd, orolig, ängslig.

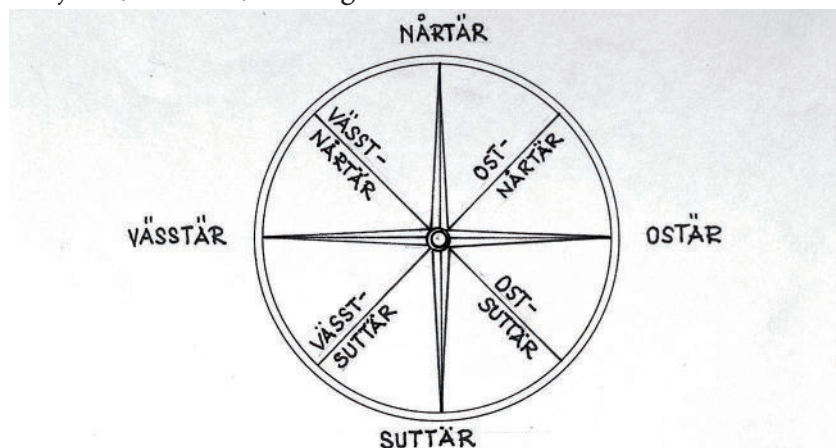
I e ågum fö dammbor i dalim
å tungglä drikk blodä mätt.
Ååj, ädd i sted em upå låffti
nug ädd i fändj-att modä mätt.
Män i e ågum fö dalimas dammbor.

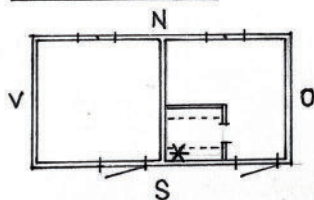
Margit Andersson och Suzanne Danielsson. Foto: Torbjörn Nääs

Suzanne funderar

Första gången jag hörde sollarömalet var i mars 1995. Jag var stipendiat i Lärkastugan och Bohm Axel och Glad Jerk/Erik Stolth, klippte äppelträden utanför. Axel pekade och Erik klippte. "Dondadan å dondadan" sa Axel och pekade. "Dondadan å dondadan?" Jo, så fick jag veta, att bakom den sjungande daladialekten fanns det ett annat språk – *soldmälä* – som talats sedan urminnes tider! Det var ett riktigt språk, besläktat med fornsvenskan, med egna böjningar och grammatiska regler. När man talade med mig *svänskät* man. I hela Dalarna fanns dessa gamla språk i olika varianter, besläktade men ändå olika. Älvdalsmålet, Orsamålet, Venjans-, Nusnäs-, Malungs- osv.

SÅ HÄR BESKRIVER EN SOLBYDDJ VAR HANDDUKARNA LIGGER:
"ANNDUKÄR LIGG UPÅ VINNDIM, I ÖSTRÄST ROMI, INI
SKRUBBIM VÄSST-SUTTÄR, UPÅ SYNNST ILLN, I VÄSSTÄR
RÄN, NISST ?"

HANDDUKARNA LIGGER 1 tr. upp, I ÖSTRA RUMMET, I GARDEROBEN ÅT SYDVÄST, PÅ SÖDRA HYLLAN, I VÄSTRA HÖRNET. LÄNGST NER.

Jag blev alldeles hänförd! Ett helt gammalt språk! Vad för upplysningar om gamla tider och människors sätt att tänka och vara kunde inte rymmas i detta. Det var det jag forskade om när jag bodde i Lärkastugan. När jag så fick möjlighet att sitta med Margit och skriva rent dessa tusentals ord och exempel, blev det som jag hoppades; det var som att komma in i en helt annan värld. En gammal värld, med annorlunda människor, som talade till oss genom detta gamla språk.

Jag frågade och frågade, och Margit förklarade. Dessa funderingar blev sedan en sida som inleder varje bokstav i ordboken. T.ex. var det ju så intressant vilka ord som är maskulinum eller femininum. Det är inte som i svenskan där vi har han, hon, den och det, utan mer som franskan, där en del saker och ting är kvinnliga och andra manliga. *Je grân, jänn tåll*, en gran är en hon, och en tall är en han. Så talande och vackert! Humorn i språket är påfallande. De gamla sollaröhistorierna, som alla återger vad någon sagt i verkligheten, skulle vara omöjliga att berätta om det inte var för de korthuggna, exakta och dräpande uttrycken på mål.

Det som stod klart för mig ganska snart, var att jag lidit av en vanföreställning. Jag hade trott, att gamla språk var mindre uttrycksfulla och grövre tillyxade än de språk vi talar nu. Att språken, så att säga förfinades på vägen in i framtiden. Så är det inte! Tvärtom! Sollarömålet förvånade mig oavbrutet med sin uttrycksfullhet och nyansrikedom. Ni får själva läsa och upptäcka alla underfundiga uttryck och spännande ord, där ofta ett enda soldmålsord måste översättas med en lång mening på svenska.

Det hemska var att inse, att snart skulle dessa gamla delar av vår verkliga historia inte längre finnas kvar! Barnen talar inte sina mål längre. De lär sig av tv och filmer och låter snart allihop som om de härstammade från Bandhagen. Därför kändes det så fint att få sitta med Margit och i alla fall försöka få människor att upptäcka vilken språkskatt de bär inom sig – kanske också på så sätt hjälpa till att bevara den. Och med detta, minnet av vilka de egentligen var förr i tiden. Ordkonstnärer!

Efter tre år, i september 1999, en period av vårt liv då vi hade haft roligt nästan varje dag, gjorde vi den tredje och sista rättningen. Så fick det bli!!

Ingen ordbok i världen kan ersätta en farmor, som talar med barn och barnbarn

Foto: Erik Pettersson

Åttiofem år hade det tagit för sollerömålet att komma in mellan pärmarna på en ordbok. Fortfarande talas det. Vår förhoppning är, att med hjälp av vår ordbok och alla som är intresserade, ska soldmålet fortfarande höras om ytterligare 85 år. Barnen i skolorna sjunger *Gubbän Noak å Ekunn såt i grån*. Nästa millenniumskifte, år 2100, kan någon i varje gård läsa på klingande sollerömål:

Rinndj, bammo! Rinndj!
I smäll-kålld nyårsnåtn...

*Margit Andersson
Suzanne Danielsson*